

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВАРТОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ В КРАЇНАХ З ЕКОНОМІКОЮ ЕМЕРДЖМЕНТНОГО ТИПУ

Проаналізовано процеси формування вартості робочої сили з позицій світосистемного аналізу. Досліджено вплив транснаціоналізації, міжнародної міграції робочої сили та інших аспектів глобалізації на формування вартості робочої сили в економіках емерджентного типу.

Ключові слова: вартість робочої сили, теорія світосистемного аналізу, країни центру, країни периферії, економіка емерджентного типу.

Проанализированы процессы формирования стоимости рабочей силы с позиций миросистемного анализа. Исследовано влияние транснационализации, международной миграции рабочей силы и других аспектов глобализации на формирование стоимости рабочей силы в экономиках эмерджентного типа

Ключевые слова: стоимость рабочей силы, теория миросистемного анализа, страны центра, страны периферии, экономика эмерджентного типа.

At this article the formation of labor costs processes of through a prism of world-system analysis analyzed. It is also researched the effect of transnationalization, international labor migration and other aspects of globalization on labor costs in the emergent economies.

Keywords: the cost of the labor force, world-systems theory, periphery countries, economy emergent type.

В сучасних умовах у світі відбуваються складні, су-перечливі процеси глобалізації та фінансіаризації еко-номіки, які супроводжуються глибокими перетворення-ми в системі світового господарства і в національних економіках, обумовлюють їх взаємозалежність. Поси-лення міжнародного переплетення економічних проце-сів визначає необхідність дослідження вартісної оцінки робочої сили з врахуванням об'єктивних закономірнос-тей глобалізації та положення національної економіки в глобальній економічній системі. Такий підхід дасть мож-ливість суттєво доповнити теоретичні уявлення про механізм формування вартості робочої сили, причини національних відмінностей у заробітних платах, специ-фіку оплати праці в Україні та розробити на їх основі ефективну політику в сфері відтворення робочої сили й регулювання оплати праці.

Теоретичні та практичні аспекти заробітної плати досліджуються у працях Н. Волгіна, Р. Капелюшнікова, В. Роїка, О. Богуцького, О. Грішнєвої [5], В. Герасимен-ко [3], які висвітлюють причини низького рівня заробіт-ної плати в сучасних умовах, проблеми диференціації доходів і заробітної плати в національній економіці та пропонують заходи щодо підвищення рівня заробітної плати до середньосвітового.

Світосистемний аналіз відомий за працями західних економістів, перш за все, Ф. Броделя, І. Валлерстайна, С. Аміна, А. Франка. У вітчизняній науковій літературі світосистемний підхід ще не знайшов великої кількості прихильників, хоча його окремі аспекти розглядаються у працях Є. Ніколаєва, А. Гурбича, В. Зінченка. Форму-вання вартісної оцінки робочої сили з позицій світосис-темного аналізу є предметом уваги російських учених Ж. Оздербієвої, Н. Осокіної та ін. Специфіка ж функціо-нування робочої сили та її вартісної оцінки в Україні в межах теорії світосистемного аналізу ще не досліджена і потребує суттєвої уваги науковців.

Метою статті є виявлення особливостей формуван-ня вартісної оцінки робочої сили в Україні в умовах гло-балізації та фінансіаризації економіки з позицій світосис-темного аналізу, основні ідеї якого вперше було ви-кладено І. Валлерстайном у дослідженні "Сучасна стві-тосистема" (1974-1989). Теоретичними джерелами сві-тосистемного аналізу є ідеї неомарксизму, концепція "матеріальної цивілізації" Ф. Броделя і теорія економіч-них циклів М. Кондратьєва[7]. Світосистемний аналіз розкриває нові теоретичні аспекти вартісної оцінки ро-бочої сили, оскільки механізм такої оцінки в межах ін-ших підходів здійснюється тільки на мікро- та макрорів-ні, а в світосистемному аналізі – в глобальному аспекті

(на мегарівні) з урахуванням впливу "зовнішніх" для національної економіки факторів. У межах світосистем-ного аналізу І. Валлерстайн, розвиваючи марксистське положення про національні відмінності в заробітній платі, розглядає їх причини в історичному контексті становлення національних економік. "Історичний капі-талізм фактично створив так звані історичні рівні заробітної плати, які стали дуже сильно відрізнятися в різ-них зонах світосистеми" [2]. Вишальну роль у ство-ренні різних рівнів оплати праці, характерних для основ-них зон капіталістичної світосистеми, І.Валлерстайн відводить державі. А дослідження історичного процесу розвитку окремих держав показує зв'язок між рівнем розвитку ринкової економіки і рівнем оплати праці, який традиційно суттєво вищий у розвинених країнах. Функ-ціонування ж робочої сили у країнах із нижчим рівнем розвитку, пов'язане зі специфікою її вартісної оцінки, призводить до стійкого зниження оплати праці.

Зауважимо, що економісти поки що не виробили стій-кої типології країн залежно від рівня їхнього розвитку. Статистичні дані міжнародних установ до початку ХХІ ст. подавалися за трьома блоками країн: промислово роз-винені країни, країни з транзитивною економікою та краї-ни, що розвиваються. Наприкінці ХХ ст. міжнародні фі-нансові організації дійшли висновку, що країни варто поділяти за двома критеріями. По-перше, залежно від ступеня розвитку економіки країни: а) країни з розвину-тою економікою; б) країни з ринком, що формується (ко-лишні транзитивні економіки), і країни, що розвиваються. По-друге, залежно від рівня ВВП на душу населення: а) країни (економіки) з високим рівнем доходу, який пере-вищує 11 116 дол. США; б) країни (економіки) з середнім рівнем доходу, який перебуває в межах 905–11 115 дол. США; в) країни з низьким рівнем доходу [13]. Варто за-значити, що країни із середнім та нижче середнього роз-міру доходів і надалі класифікують як країни, що розви-ваються. Україна відповідно до методики МВФ належить до країн з ринком, що формується, а відповідно до мето-дики МБРР – до країн, що розвиваються, що в кожному випадку відповідає країнам периферійного капіталізму за визначенням Валлерстайна.

Погоджуючись із наведеними підходами, зауважимо, що, на наш погляд, периферійну економіку України до-цільно характеризувати як емерджентну. Термін "емер-джентна економіка" був запроваджений до наукового обігу Ентоні ван Агтмаелем (Antoine W. Van Agtmael) у 1981 р. Термін "емерджентність", що застосовується для позначення типу економічної системи, має подвійне тлумачення. По-перше, як запозичений з типології рин-

ків, що означає "виникаючий", "новий", "такий, що має потенціал для розвитку", він використовується для опису явища, для якого характерні зміни. По-друге, як характеристика процесу змін, термін "емерджентність" підкреслює ознаку змін, а саме те, що в емерджентній економіці спрямованість на прогресивні зміни та новачії домінує над функціональними ознаками невизначеності. Особливої уваги в контексті забезпечення прогресивних змін економічної системи (формування ринкової вартості робочої сили) заслуговує підхід "старого" інституціоналізму (традиція Г. Мюрдала і Дж. Скотта), який акцентує увагу на особливостях національних / цивілізаційних / конфесійних господарських структур, на наявності потужних соціальних і культурних бар'єрів, подолання яких, на думку авторів, можливе лише в результаті зростання якості людського капіталу. Стосовно вартісної оцінки робочої сили це означає, що в країнах з емерджентною економікою [10]:

1) вихідною базою розрахунку оплати праці є історично сформоване уявлення про нижчий, ніж у розвинутих країнах, рівень споживання;

2) діють економічно, соціально та культурно обумовлені чинники заниження грошової оцінки праці нижче рівня необхідного для відтворення робочої сили продукту;

3) не завершено процес товаризації робочої сили, що призводить до необхідності хоча б частково заповнювати витрати на її відтворення роботами в тіншовому секторі економіки, еміграції, робіт у домашньому господарстві, які не відшкодовуються на грошовій основі.

Високий рівень грошової оцінки праці в розвинутих країнах вимагає, щоб праця в країнах з емерджентною економікою залишалась дешевою, так як це одна з умов дешевици використовуваної ними сировини. За рахунок низького рівня оплати праці робочої сили країн, що розвиваються, розвинені країни мали і мають істотні переваги, втілені у привласненні світосистемної ренти. Світосистемна рента – це переваги, одержувані капіталістами розвинутих країн у результаті монополії, яка виникає за рахунок того, що держави цих країн, а також світогосподарська система в цілому створюють перешкоди для дій так званого вільного ринку, стимулюють та інституціоналізують збереження переваг, що виникають у ході розвитку світосистеми.

Функціонування робочої сили в країнах з економікою емерджентного типу веде до концентрації на їх території негативних ефектів, які призводять до постійного відтворення залежного статусу в світосистемі. Незавершеність процесу товаризації робочої сили в цих країнах також стимулює встановлення низького рівня середньої заробітної плати. Це, в свою чергу, закріплює низький рівень традиційного обсягу величини необхідного продукту, потрібного для відтворення робочої сили, знижує добробут працюючого населення, і, як наслідок, істотна частина сукупної робочої сили за рівнем своїх доходів не може скільки-небудь суттєво перевищити межі прожиткового мінімуму.

Об'єктивні закономірності глобалізації призводять до змін функціонування та вартісної оцінки робочої сили, однак її занижена вартісна оцінка в країнах з емерджентною економікою зберігається.

До об'єктивних закономірностей, що впливають на вартісну оцінку робочої сили в умовах глобалізації, можна віднести наступні [10]:

1. *Транснаціоналізація економіки.* Відбувається різке посилення ролі ТНК, які панують на товарних ринках, ринках послуг, капіталів, праці. Зарубіжні ТНК оволоділи майже всіма стратегічними секторами промисловості України. Вони ж є головними суб'єктами світового попиту на робочу силу. Так, із шести нафтопереробних

заводів (НПЗ) в Україні чотири контролюються зарубіжними нафтовими ТНК. До ТНК, що діють у сфері стратегічних ресурсів, належить компанія "Русал" ("Російський алюміній"), яка забезпечує 10% світового виробництва алюмінію та контролює Миколаївський глиноземний завод. ТНК "ArcelorMittal" володіє одним із найбільших стратегічних підприємств України [4].

Практично розподілені між глобальними компаніями (або визначально контролювані) такі сектори економіки регіонів України:

- переробка олійних і зернових культур (включаючи експорт зерна): ТНК "Bunge", "Archer Daniels Midland Company", "Cargill" (США);

- переробка молока: ТНК "Groupe Lactalis", "Bel Group", "Danone" (Франція), "Вімм-Білл-Данн" (Росія), "Юнімілк" (Росія);

- виробництво кондитерських виробів (шоколаду) та концентрованих харчових продуктів: ТНК Nestlé (ТМ "Світоч", "Торчин-продукт" та ін.); "Крафт Фудз" (ТМ "Корона");

- виробництво пива та безалкогольних напоїв: ТНК "Baltic Beverages Holding", "Interbrew", "SABMiller", "Pepsi" (вигупила компанію "Сандора"), "Coca-Cola", "Orangina Group" (вигупила компанію "Росинка") та ін. [4].

Майже усі перераховані компанії вигупили або побудували виробничі потужності в регіонах України, стаючи фактично органічним елементом структури регіональних господарств. Очікуваного генеруючого впливу іноземних інвестицій на національне виробництво поки не спостерігається. Так, ТНК "Нестле" протягом кількох років не виплачує пенсіонерам, які є акціонерами, дивідендів на акції. Заробітна плата працівників майже не відрізняється від заробітної плати на вітчизняних підприємствах. Різко скорочується чисельність управлінців вищої і середньої ланки ("Сан-Інтербрю", "Мітел Стил", "Бритиш Америкен Табако" та ін.), оскільки, як правило, менеджери вищої ланки є представниками іноземної корпорації, що монополює володіють інформацією про стратегічні наміри компанії на ринку України і мають суттєво вищий рівень оплати праці [4].

2. *Посилення міграційних процесів як механізму формування світової пропозиції робочої сили.* Формується глобальний ринок праці, що зумовлено посиленням міжнародної міграції та інтенсифікацією залучення філіями ТНК місцевої робочої сили. Через міграцію формується етнокультурна трансформація робочої сили, посилюється її неоднорідність [10]. Мобільність на ринку праці істотно нижча, ніж на ринку капіталу. У кожній країні існують свої умови і вимоги до мігрантів. Оскільки потік мігрантів із країн, що розвиваються, дуже високий, то розвинені країни змушені застосовувати обмежувальну міграційну політику. Виняток становить ситуація глобалізації "особливого" ринку праці, для носіїв якого бар'єри набагато нижчі. Як правило, це фахівці з унікальними і новими знаннями, представники глобальної професійної еліти.

В Україні в 2011 р. налічувалося 6,5 млн емігрантів, що становить 14,4% населення. З них 31% мають вищу освіту, 59 – закінчену середню, 10% – початкову або незакінчену середню. Домінуючими видами економічної діяльності серед українських трудових мігрантів є будівництво, найпоширеніше серед чоловіків, і домашній догляд, що переважає серед жінок. У цих сферах зайнято понад 70% мігрантів. Це свідчить про те, що українська трудова міграція може бути охарактеризована як "відтік мізків", у світлі наявної невідповідності між навичками мігрантів і тими посадами, які вони обіймають. Лише деяким мігрантам вдається знайти роботу за кордоном відповідно до рівня їхньої кваліфікації. Незалеж-

но від освіти, майже всі вони займаються низькокваліфікованою малооплачуваною роботою [9].

3. *Фінансіаризація економіки як фактор посилення мобільності капіталу та його протистояння праці.* В умовах глобалізації фінансова сфера і особливо фондовий ринок набувають глобальних масштабів, що суттєво змінює умови господарської діяльності. Фінансовий капітал є більш мобільним, ніж промисловий. Спекулятивні фінансові операції дозволяють отримувати прибуток без поєднання особистих і речових факторів виробництва. Це посилює владу капіталу над працею.

Перелив капіталу з виробничої сфери у фінансову веде до зростання безробіття в індустріальному секторі, яке не компенсується зростанням зайнятості в банківській сфері. Масова зайнятість переміщується в сферу низькотехнологічних послуг, де використовується менш кваліфікована і нижче оплачувана праця (торгівля і ремонт, готелі та ресторани, надання комунальних послуг). Зростання кількості низькооплачуваних робочих місць у період до 2030 р., на думку фахівців, збережеться [6]. Прогресуюча фінансіаризація призводить до різкого підвищення зарплат керівників підприємств (система *stock-options*), до загальної дерегуляції – особливо в банківському секторі. Вона дозволяє, крім того, здійснювати всередині компанії передачу влади від керівників до акціонерів, орієнтованих лише на зростання власних дивідендів. Таким чином, фінансіаризація економіки в сфері оплати праці (виплата дивідендів, відсотків, злиття і скуповування *buyback* вже випущених акцій) стала неймовірним джерелом багатства класу інвесторів-акціонерів, а також менеджерів, що керують процесом фінансіаризації. Відбувається регулярне збільшення дивідендів, яке не залежить від тенденцій розвитку економіки [8].

В управлінському та акціонерному капіталізмі сам факт фіксації завищених порогів прибутковості фінансових цінних паперів для скорочення ризику акціонерів супроводжується підвищенням ризику для найманих працівників. Розвиток індивідуалізації винагород управлінського складу і найманих працівників (*stock options*), посилення гнучкого характеру праці, застосування нетипової праці та аутсорсингу (залучення співвиконавців ззовні або делокалізація) дозволяють грошовій масі, призначеній для виплати заробітної плати, коливатися в залежності від потреб індустрії [5]. І якщо для того, щоб утримувати робітників, потрібно додати частину їхньої зарплати до курсу акцій цінних паперів підприємства (як у випадку *stock options*, але також і у всіх меритократичних системах винагороди, введених в останні роки), то з цього випливає, що розлад між зростанням капіталу і фінансіаризацією виходить з-під контролю і можливого управління цим процесом. [8].

Криза є специфічною формою видалення фінансових надлишків на етапі розширення циклу, але та ж сама криза руйнує важливу частину людського капіталу, як це відбувається з машинами, доведеними до поломки, і як про те побічно свідчить підвищення витрат на психологічне здоров'я працівників. Фінансіаризація маскує існування перевищення, розриву між "системою цінностей", почуттями, думками та досвідом робочої сили, і капіталістичним використанням здатності до праці.

Оскільки Україна була включена до капіталістичної світової системи і статусу країни, що розвивається, це визначило периферійний характер функціонування робочої сили та її оцінки. Завершення процесу товаризації робочої сили не сталося. Про це свідчать вкрай низька погодинна оплата, крім оплати топ-менеджменту, слабкий розвиток правового захисту, низький рівень соціальних гарантій. Диференціація заробітних плат стрімко зросла вже на початковому етапі побудови ринкових відносин. Відбувається розшарування працівників на

високо- та низькодохідні групи, для яких рівень і якість життя суттєво відрізняються, відповідно, надто різняться і можливості нормального відтворення робочої сили. В українській економіці формується суспільство над- і недоспоживання, що є характерною рисою периферійного капіталізму.

Структурні диспропорції приводять до істотних перекосів в оплаті праці зайнятих у різних галузях економіки. До глибоких деформацій в оплаті праці призводить фінансіаризація української економіки. Так, заробітна плата у фінансовій діяльності перевищувала заробітну плату в сфері освіти: 1990 р. – у 2 рази; 2007 р. – у 4 рази, 2010 р. – у 3,6 рази. Рівень заробітної плати по цій галузі в 2011 р. перевищує середній у 2,4 рази. Заробітна плата держслужбовців вищої ланки більш як у 10 разів перевищує середній показник для зайнятого в економіці населення [11]. У розвинених західних країнах заробітна плата міністра перевищує середній національний рівень заробітної плати тільки у чотири-п'ять разів.

Правова захищеність українських працівників надто слабка порівняно з працівниками розвинених країн, а мінімальний розмір оплати праці в Україні не відповідає мінімальним нормам відтворення робочої сили. Незважаючи на дії держави щодо підвищення мінімального розміру оплати праці (з 2005 по 2012 р. – зростання в 4 рази) станом на 1.01.2012 р. він дорівнював 1073 грн (134 дол. США) [11], що не наблизило Україну до показників розвинених країн – зокрема, в Люксембурзі мінімальна оплата праці становить 1687 дол. США, у Великобританії – 1507, у Франції – 1443 [12].

Характерною рисою периферійності української економіки є слабкий розвиток організації працівників для захисту своїх інтересів. Нерозвиненість і несамостійність профспілкового руху розширює можливості роботодавців для зниження зарплат і посилення залежності працівників, що дедалі більше закріплюється в умовах економічної та політичної нестабільності.

Протиріччя між працею і капіталом закономірні для української економіки, оскільки вона монополізована олігархічним капіталом і контролювана корумпованим чиновництвом. Деформація в розподілі доходів у вітчизняній економіці дає можливість олігархам отримувати надприбуток і перетворювати його на вивезений капітал. Розвинені країни за рахунок такого переливу капіталу отримують світосистемну ренту, а Україна – негативні зовнішні та внутрішні ефекти, пов'язані зі специфічним функціонуванням робочої сили.

Це призводить до того, що, по-перше, сформована в Україні модель периферійного варіанту відтворення робочої сили спонукає працююче населення до вторинної та тіньової зайнятості для збільшення реальних доходів. Це стримує підвищення якості робочої сили, вона все менше відповідає сучасним вимогам виробництва, що призводить до демотивації праці, позбавляє інноваційної активності.

По-друге, деформація систем заробітної плати, відсутність видимої залежності рівня оплати від рівня освіти дестимулює бажання вчитися, нівелює прагнення до висококваліфікованої праці, викликає посилення міграційних прагнень у інтелектуальної частини робочої сили. Диференціація та низький рівень заробітних плат консервують низький рівень кваліфікації працівників, роблять вигідним застосування відсталих технологій, знижують вартість та якість інтелектуального капіталу [1], завдяки чому постійно відтворюється статус української економіки як слаборозвинутої [10].

По-третє, за рахунок еміграції робочої сили, зумовленої проблемами в оплаті праці та погіршенням умов життя в Україні, розвинені країни отримують кваліфіковані кадри, серед яких інженери, вчені, програмісти та ін.. Лідуюче місце займають США та ЄС, де кращі

умови праці й правова захищеність працівника, а також високий рівень життя.

У цілому слід зазначити, що в Україні склалася чітка тенденція до формування периферійної моделі вартісної оцінки робочої сили, для якої характерні: низький загальний рівень і висока диференціація заробітної плати, елементи натуралізації та тінізації відтворення робочої сили, монополізм роботодавців, неефективність профспілок, недосконалість законодавства про працю.

1. *Базилевич В.Д.* Интеллектуальна діяльність в контексті глобалізаційних процесів / В.Д. Базилевич // Вища школа : науково-практичне видання. – 2008. – № 2. – С. 26–33. 2. *Валлерстайн И.* Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация. / И. Валлерстайн. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 176 с. 3. *Герасименко В. В.* Людський капітал в соціально-економічних процесах та особливості його оцінки / В. В. Герасименко, С. П. Павлішвілі, В. С. Даташвілі // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2011. – №

10 (125). – С. 197–200. 4. *Гонта О. І.* Державне регулювання процесів транс націоналізації регіонів. [Електронний ресурс] Режим доступу: www.nbuv.gov.ua. 5. *Гришнова О.А.* Економіка праці та соціально-трудових відносин: підручник / О.А. Гришнова. – К.: Знання, 2004. – 535 с. 6. *Іванов Н.П.* Глобалізація і бідність / Н.П.Іванов, Н.В.Гоффе, Г.А.Монусова // МЭ і МО. – 2010. – № 9. – С.15. 7. *Лукашевич М.П.* Соціологія економіки: підручник / М.П.Лукашевич. – К.: Каравела, 2005. – 288 с. 8. *Марацци К.* Тепло-машина і його амортизація / К. Марацци // ЛОГОС. – 2007. – №4 (61). – С.114–122. 9. Міграція в Україні: факти і цифри / Представництво МОМ в Україні. – К., 2011. – с. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.iom.org.ua. 10. *Оздербієва Ж.А.* Стоїтностна оцінка личного фактора (миросистемный подход) / Ж.А.Оздербієва, Н.В.Осокіна // Вестник РГТЭУ. – 2009. – № 11 (38). – С. 145 – 149. 11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>. 12. *Global Wage Report 2010/2011: Wage policies in times of crisis.* – Geneva: International labour office, 2010. – P. 116-119. 13. *World Development Indicators* – 2008. – Washington: IBRD, 2008. – 427 p.

Надійшла до редколегії 09.06.12

УДК 338.436.33(574)

Г. Накипова, д-р экон. наук, проф. (Карагандинский экон. ун-т Казпотребсоюза)

РЕАЛИЗАЦИЯ ФАКТОРНО-ЦЕЛЕВОГО ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ СЕЛЬСКИМ ХОЗЯЙСТВОМ КАЗАХСТАНА

Обґрунтована необхідність використання факторно-цільового підходу до стратегічного управління сільським господарством Казахстану. Автором проведено обґрунтування ФЦП і показано його застосування у розробці короткострокових прогнозів розвитку сільськогосподарської галузі республіки.

Ключові слова: факторно-цільовий підхід, сільське господарство, методика альтернативних сценаріїв, короткостроковий прогноз, тренд.

Обоснована необходимость использования факторно-целевого подхода к стратегическому управлению сельским хозяйством Казахстана. Автором проведено обоснование ФЦП и показано его применение при разработке краткосрочных прогнозов развития сельскохозяйственной отрасли республики.

Ключевые слова: факторно-целевой подход, сельское хозяйство, методика альтернативных сценариев, краткосрочный прогноз, тренд.

The article proves necessity to use a factor-aimed approach to the strategic management of Kazakhstan's agriculture. The author is proving a factor-aimed approach and is showing its usage while working out short-term prognosis of the republic's agricultural sector development.

Key words: factor-aimed approach, agriculture; method of alternative scenarios, short-term forecast; trend.

Для Казахстана достижение уровня конкурентоспособности сельскохозяйственной отрасли, соответствующего стандартам ведущих государств мира, является одной из приоритетных задач в рамках стратегии по вхождению республики в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира. Поставленная задача тем более актуальна в связи со стремлением Казахстана вступить в ВТО. Реализация данной стратегической установки является вполне обоснованной, поскольку Казахстан обладает реальными возможностями для производства широкого ассортимента продовольственных товаров в объемах, намного превосходящих потребности внутреннего рынка. Однако в настоящее время продовольственный потенциал страны используется неэффективно, о чем свидетельствует нерациональная структура импорта продуктов питания, многие из которых могли бы производить отечественные предприятия.

Проблема повышения конкурентоспособности сельского хозяйства имеет комплексный характер, а ее решение должно опираться на использовании наиболее адекватных научных подходов к формированию стратегических ориентиров долгосрочного развития отрасли. Сложившиеся традиционные подходы к стратегическому управлению отраслью не в полной мере соответствуют современным условиям глобализации экономической деятельности. Наиболее широко в планировании развития национального хозяйства страны используется программно-целевой подход. Однако результативность стратегических программ значительно варьирует по отдельным сферам, отраслям и регионам и особенно это проявляется в сельском хозяйстве. Программы государственной поддержки сельского хозяйства, субсидирование других сфер аграрного сектора не дают желаемых результатов. Поэтому становится

очевидной необходимость разработки стратегических подходов к управлению сельскохозяйственной отраслью, учитывающих влияние многочисленных внутренних и внешних факторов, воздействующих на ее развитие. В условиях глобализации экономических процессов особенно важно выделить факторы, создающие конкурентные преимущества, либо, наоборот, тормозящие развитие. С нашей точки зрения, одним из эффективных подходов к стратегическому управлению, позволяющим осуществить такое выделение, является факторно-целевой.

Следует отметить, что применение факторно-целевого подхода при формировании стратегических ориентиров развития экономики сельского хозяйства сопряжено с определенными трудностями, связанными с многообразием факторов, воздействующих на производство сельхозсырья, его переработку и реализацию конечной продукции на продовольственных рынках различного масштаба от локального до глобального. Кроме того, для Казахстана характерна резкая дифференциация природно-климатических условий регионов, а также различия в экономико-географическом положении отдельных товаропроизводителей по отношению к основным продовольственным рынкам. В этой связи, все многообразие факторов, оказывающих прямое или косвенное влияние на конкурентоспособность сельскохозяйственной отрасли, необходимо систематизировать для выделения наиболее приоритетных.

Из существующего арсенала методов и методик долгосрочного социально-экономического прогнозирования, по нашему мнению, наиболее адекватной для продовольственной сферы является методика альтернативных прогнозных сценариев. Как показывает анализ различных подходов к прогнозированию сложных